

Slon na Zemplíně

Příběhy Slovenska

Andrej Bán

**„Svatbu jsme tu neměli
už nejméně deset let, ale
pokud počkáte, bude asi
pohřeb.“**

absynt
prokletí / reportéři

~~absynt~~

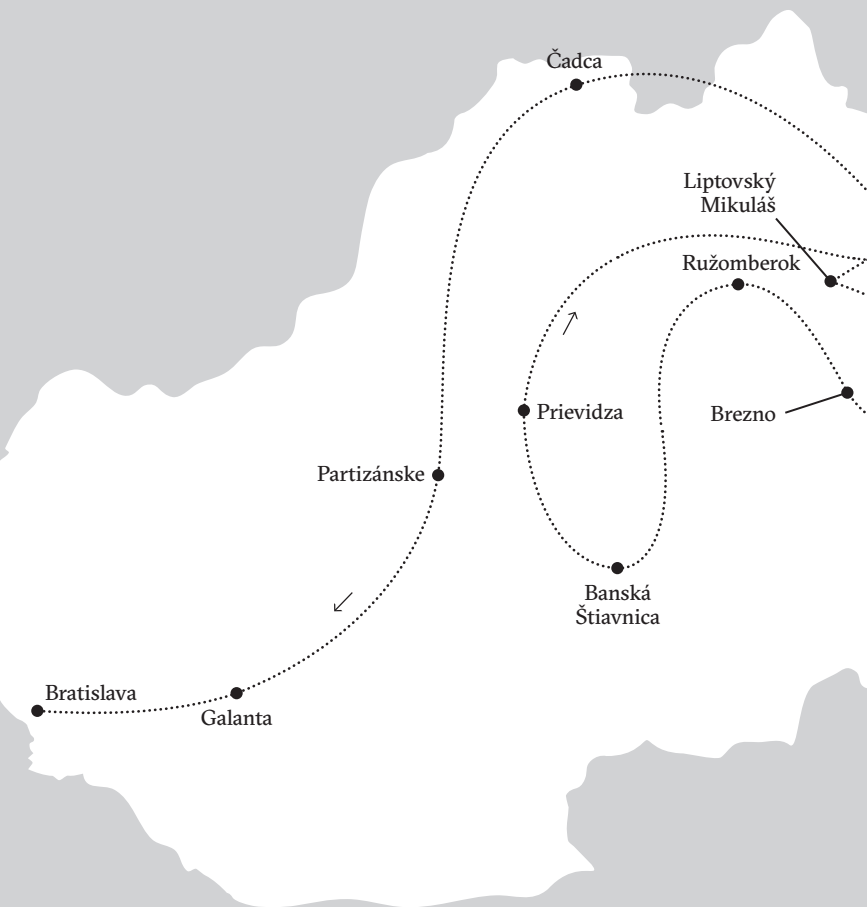
Andrej
Bán
Slon na
Zemplíně
Příběhy
Slovenska

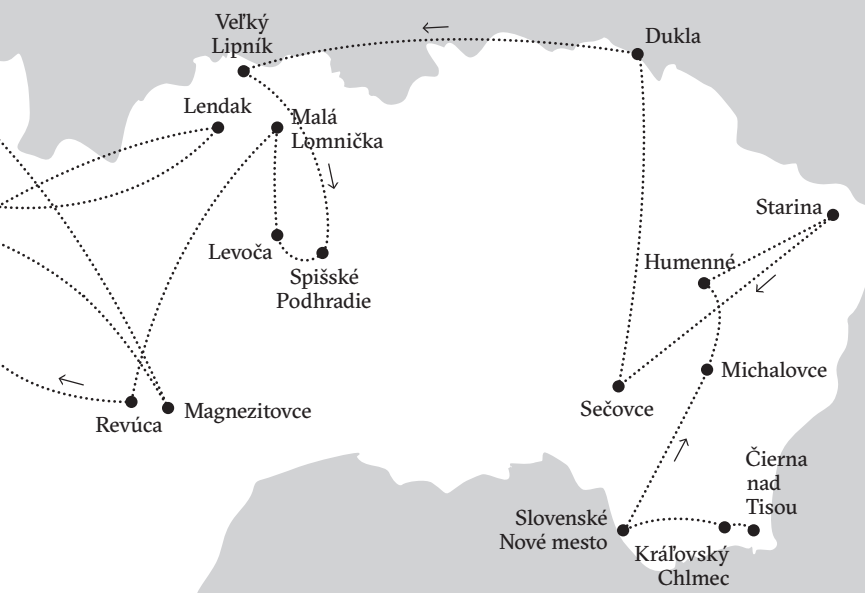
Přeložil Miroslav Zelinský

Prokletí reportéři
Absynt 2019

„V současnosti je Slovensko objeveno sice také z různých stran, ale především jako země plná problémů, které čekají na řešení; jako země s mnoha tmavými kouty, do nichž vedou ‚prašné cesty‘, země, v níž je ještě příliš mnoho chudoby a zaostalosti, hladu po práci, vzdělání, uplatnění.“

Historik Lubomír Lipták v knize *Slovensko ve 20. století*

This book was published with a financial support from SLOLIA,
Centre for Information on Literature in Bratislava.

Copyright © Andrej Bán, 2018
All rights reserved.
Cover Art © Pavlína Morháčová
Translation © Miroslav Zelinský
ISBN 978-80-8203-147-1

Kamarád, filozof Egon Gál, se kterým si často povídáme o důležitých věcech, mi jednou popsal, jak funguje naše paměť. Není to žádná sbírka informací, více či méně přesných, ale spíše příběh o tom, co jsme zažili, příběh, který si naše paměť vytvořila a poskládala tak, aby to bylo uvěřitelné. S dobrým úmyslem nepodvádět tak klidně můžeme uvěřit tomu, že jsme zažili cosi, co jsme přitom nikdy nezažili (pro Egona dodám: Promiň, pokud jsem si tvá slova zapamatoval špatně, ale i moje paměť tvoří pouze příběhy).

V této knize jsou příběhy, které jsem jako reportér poznal a zažil v průběhu více než třiceti let. Jsou to příběhy Slovenska.

Hned na úvod musím říct jedno – to, že nejde o smyšlené skutečnosti, o fikci, nepovažuji za klad, ale ani za deficit této knihy. Konečně, vydavatelství Absynt, pro které jsem ji napsal, přináší již několik let reportážní literaturu autorů převážně ze střední a východní Evropy, ale co je zvláštní – kniha o Slovensku dosud chyběla. Čím to je? Nejsem tak troufalý, abych si myslel, že znám odpověď. Mohu mluvit jen sám za sebe. Teprve teď, když jsem se při psaní knihy jakžtakž ztišil, si uvědomuji, že celá ta dlouhá léta do zahraničí, i do válečných a konfliktních zón, necestuji, ale utíkám. Utíkám ze Slovenska. Je to cosi podvědomého. Jako bych měl tuto zemi v sobě jednou provždy uzavřenou. Poslední kapitola, tečka. A bojím se ten balíček, ten uzlík začít rozvazovat. Ne, nejde o to, jestli to tu mám rád, samozřejmě, mám. A nejde ani o to, že jsem vůči slovenské realitě často tvrdý a kritický,

vždyť právě to je, myslím si, projev silného zájmu. Přistihl jsem se však při něčem mnohem horším, při lhostejnosti. Nebo spíše – při odcizení.

Poté co jsem v roce 2006, po sedmnácti letech práce, dokončil fotografickou knihu *Jiné Slovensko*, jsem se zapřísáhl, že je to z mé strany konec. Konec vztahu, jako mezi lidmi. Rurální atrakce mě jako fotografa přestaly zajímat, příšerně se to všechno opakovalo. Náboženské poutě, folklorní slavnosti či výročí osobností spojené s hudbou, pivem a párky. Všechny nové fotografie, které jsem udělal, mi připadaly jako klišé. A zejména byly horší než ty předtím. Až díky vydavatelům z Absyntu, kteří mě k tomu povzbudili, jsem ve vrstvách své paměti začal odkrývat zapadlé příběhy, vizuální obrazy skryté ve slovech. Často a rád jsem v poslední době dlouho lenořil v posteli nebo jsem alespoň zavíral oči – obrazy mi v hlavě tekly jako proud řeky. Objevil jsem novou, mně dosud neznámou potřebu či spíše nutkání – osvojit si velmi osobní příběh Slovenska. Kniha, kterou držíte v ruce, je záznamem mého putování, je to pomyslné *roadmovie* od východu na západ.

Samozřejmě, jako vše, i tato země má svůj střed. Místo, odkud je všude nejbliž. V mém případě se takový bod nachází v Čierném Balogu, v idylické horehronské vesnici, kde jsem jako bratislavské dítě trávil v dřevěnici prarodičů každé léto. Právě zde, na Balogu, v osadě Jergov, jsem se naučil ve tmě koupelny vyvolávat filmy a zvětšovat černobílé fotografie. Babička mi nervózně klepala na dveře: „Pojď se už najíst!“ V jednom jediném údolí jsem poznal mnohé příběhy sousedů, kteří jsou již mezitím na onom světě. Například Józef Šalátů, drobný šlachovitý stařec, který celý život dřel jako kůň. Józef nám sekal zahradu a dělal všechny potřebné věci kolem domu, protože, co si budeme říkat, oba moji prarodiče byli jako lékaři nepraktičtí lidé. Zdědil jsem to po nich.

„Irčo, to vám odtékat nebude, tam je skála,“ zvolal Józef u betonové roury, nad kterou jsme si chtěli mýt zuby. Moje babička ho obvinila, že ji asi špatně umístil.

„Noo, tak jste to chtěla,“ bránil se a řekl, že ji dal přesně tam, kam ukázala.

Nebo Števo Pôbiš, dřevorubec a rodinný přítel. Všechny břízy a smrky v naší zahradě donesl na ramenou jako malé a zasadil je. Když ho jednou babička důrazně požádala, aby si při vstupu do úzkostlivě čisté a právě povysávané chalupy zul špinavá smradlavá bagančata, zarazil se a po handelsky (Černobaločané jsou potomky německých osadníků) měkce zvolal: „To bude horší, než když jsem obutí.“

Navzdory pěkným vzpomínkám z dětství jsem později Balog rozčarován opustil. Stalo se to poté, co jsem se dozvěděl, že jeden soused, alkoholik a domácí tyran, byl jednou v noci při svém dalším útoku zabit nožem manželkou a dospělým synem. Bezvládné tělo zabalili do koberce, vyhodili z okna a zakopali rovnou před domem. Přišel na to po delším čase druhý soused, policista, když si všiml podezřelé věci – vymalované kuchyně, kde zpod nánosů barvy prosvítaly krvavé skvrny. Pod tíhou důkazů se k hrůznému činu přiznali.

Jako městské dítě jsem v Slovenském rudohoří trávil každé léto. Před více než třiceti lety jsme s kamarádem za pět dní prošli stokilometrový úsek legendární červené značky Rudná magistrála, vedoucí z Muráně na Detvu. Za celou dobu jsme nepotkali živou duši, jen na vrcholu Klenovského Vepra (česky Vepře, pozn. překl., jméno kopce souvisí s jeho tvarem, připomínajícím prasečí hřbet) byla hlučná skupina českých turistů. Přítel pak tragicky zahynul na kole. Později jsem tudy putoval, abych uctil jeho památku. S kamarádem Petrem nás v květnu čekalo téměř třicet kilometrů po Rudné magistrále, ze Zbojské přes Vepr na Tlstý Javor. V batozích jsme měli spacáky, chleba, konzervy, džusy v prášku, vitamíny, cereální tyčinky, vodu a mapy.

Krajinu jsem po dvaceti letech nepoznával, lidé ji poničili. Občas kolem profrčely džípy bez značek a v nich podezřelí chlápci. Zírali na nás. Všude samé polomy po kalamitě nebo těžbě a také postřiky proti hmyzu. Jak jsme stoupali výš, země byla naštěstí divočejší, stromy mohutnější, les hustší. V sedle Varta kolem nás proletěli motorkáři v kombinézách a s helmami na hlavách. Na vrchol Vepra nám zbývalo čtyřicet minut. Nad krajinou létali krkavci. Konečně jsme nahoře, výhled téměř do Budapešti a stovky otravných much. Potkali jsme první lidi. Před setměním jsme dorazili k opuštěné usedlosti Kysuca Uhliarka. Peter našel pod divokou třešni místo na spaní. Na ohni jsme si v ešusu uvařili instantní francouzskou polévku. Použili jsme na ni převařenou vodu z napajedla pro dobytek. Spali jsme na zemi, pod širým nebem, přikrytí celtou. Mezi větvemi jsem do třetí ráno pozoroval hvězdy.

Na tento příběh z Rudohoří si vzpomínám i proto, že jeho variaci jsem zažil také později, když jsem putoval, střídavě pěšky a vlakem, přes hory a doly, od pramene mytické řeky Hron pod Královou hoľou k jeho soutoku s Dunajem nedaleko Štúrova. Těch necelých tři sta kilometrů bylo samozřejmě hrozně pomalých a krajina se před mýma očima měnila pouze neochotně. Jinak to nešlo. Kdybych jel autem, nepoznal bych to, co každou, nám dostupnou krajinu vyplňuje a bez čeho by byla jen pustinou – lidi.

Na této pouti mě jednou nad ránem, ve spacáku kdesi v hlubokých lesích u Žiaru nad Hronem, vzbudil pronikavý zvuk tovární sirény, která před šestou svolávala dělníky na směnu do hliníkárný. Neodolal jsem vábení sirén a sešel dolů. Prošel jsem přitom mrtvou vesnicí Horní Opatovce, kterou za socialismu, po vybudování továrny, museli zcela vystěhovat. Jejím obyvatelům totiž kvůli zamořenému životnímu prostředí vypadávaly vlasy a zuby. Byl to zážitek jako z katastrofického filmu, pro mě do té doby nepoznaný.

V roce 1992, kdy se schylovalo k něčemu, co málokdo chtěl, k dělení Československa, jsem do těchto zvláště nehostinných končin přijel ještě jednou. S kolegou, reportérem z Prahy, jsme v Lodomerské Viesce, další (tentokrát živé) vesnička vedle hliníkářny, vyhledali Milana Mečiara, premiérova bratra. Silné geny se nezapřou. Navzdory věkovému rozdílu působil jako jeho dvojče; podobně hustá křtice tmavých vlasů, podobné licousy, jaké dnes už nadobro vyšly z módy, podobně divoký pohled, výrazná čelist i velká, silná gesta. Byl kupodivu sdílný. Vypili jsme spolu mnoho vodek nebo boroviček. Navečer, u sebe v obýváku rodinného domu, nám Milan, se kterým jsme si potykali, říká: „Chlapi, Boha vašeho, jestli o Vladovi ošklivě napíšete, sundám tuto pušku ze stěny a najdu si vás!“

Na tato místa se vracím i v roce 2016. Po volbách, v nichž se dostali do parlamentu fašisté a neonacisté ze strany Kotleba ĽSNS, mě oslovil skvělý člověk, architekt původem z Brezna, Michal Karako. Podobně jako já i on byl znepokojen tím, co se stalo. S dalšími kamarády jsme založili občanskou iniciativu *Zapomenuté Slovensko* a v regionech s nejvyšší podporou této strany začali pořádat diskuse o extremismu, otevřené pro širokou veřejnost. Atmosféra na nich postupně houstla, začali přicházet i sami kotlebovci. Schylovalo se ke konfliktům, kterým jsme však pokaždé předešli tvrdou, ale slušně vedenou debatou. Tu jsme požadovali i od chlapců a dívek v zelených mikinách s logem partaje – tehdy to byl ještě rovnoramenný kříž, silně připomínající symboliku nechvalně známých Hlinkových gard z období druhé světové války (později tento symbol ĽSNS s argumentem, že nejsou fašisté, změnila, což je další absurdní důkaz o jejich omezeném duševním obzoru). Na debatě se s námi z přítmi zadní řady kulturního domu ustavičně hádal mladý muž, který se představil jako okresní šéf ĽSNS. Zjistil jsem si jeho jméno – Rastislav Kysel’.

Uplynulo pár týdnů. Je třináctý březen, den před výročím vzniku válečného slovenského státu. Říkám si, že tato země se vyznačuje přebytkem různých výročí a jejich oslav nebo, naopak, oplakávání. Dopoledne stojím v areálu provozu na okraji Ladomerské Viesky. Kromě mě je tam pouze jeden člověk, nazvu ho plničem bomb, podle toho, čemu se věnuje – plní bomby. Okresní šéf strany Kotleba ĽSNS, kterého už znám z diskuse, vyměňuje plynové bomby, prázdné za plné. „Na stráž!“ řekne Kysel každému řidiči nákladáku. Podívám se jim do tváře, nejsou ani trochu překvapeni, zřejmě ho už znají. „Však co? Není to trestné,“ pokrčí plnič bomb rameny. Stojí tam osamělý, dokonale splynul s prostředím. Asi jako Rudolf Hrušínský s krematoriem ve skvělém filmu Juraje Herze *Spalovač mrtvol*.

„Víte, mnoho mých příbuzných zahynulo v koncentracích,“ říkám mu.

„Jak to víte?“

„No, nevrátili se potom, co je tam odvěkli.“

„A co když odtud odešli a pouze vám neřekli, kde žijí?“

Vykulím oči. Jsou chvíle, kdy mi je jasné, že diskuse, jakkoli dobře míněná a neagresivní, narazila na své hranice. Argumenty se prostě minuly. Jediná otázka, kterou si v duchu kladu, je ta, zda odejdu, aniž bych mu řekl cosi pořádně od plic. Usoudím, že je to zbytečné.

Později, když mě střed Slovenska omrzelo, vydal jsem se na toulky po celé zemi. Mnohým se zdá kniha *Jiné Slovensko* nemilosrdná. Přiznávám, příliš útěchy nenabízí. Důvodem je moje poznání, že pravdivější než hlavní jeviště je obvykle zákulisí. Epilogem folklorních a jiných slavností jsou všude přítomní opilci, kteří vyzpěvují „valáskááá póstává,va va va va“. Dohrou hornických oslav je na mol opilý chlap ležící ráno na Trojičním náměstí v Banské Štiavnici. Dva hosté penzionu *Andy* ve warholovských Medzilaborcích močí přímo u brány, čímž připomínají sošky lvíčků střežících vchody

do šlechtických sídel. Mariánští poutníci se v roce 1991 vozí do Šaštína-Stráží ve škodovkách až ke kostelu na kopci. K témuž, u kterého za deset let vznikne motokrosová dráha. Bodrá Slovač se tím vším zřejmě dobře baví. Etnology, folkloristy a příčinnivými publicisty opakovaně vnučovaná verze „toho pěkného“ Slovenska je podvod. Ještě nikdy nebyly tyto dva světy, svět tradic a svět reality, od sebe tak vzdálené. Folklor se konzumuje společně s langoši a pivem.

Ve Vlkolinci, vesničke zapsané na seznamu UNESCO, žije ještě po roce 1989 páter Paľko Horský, asketicky hubený řeholník, který se sblížil se třemi tucty starousedlíků do takové míry, že jim jako vyučený elektrikář opravoval i televizní antény. Spolu s ním odchází starý svět, což si uvědomuje i kamarád Tóno Sabucha, jeden z posledních mužů ve vesničke, kterou čeká v lepším případě osud chalupářské kolonie, kde se tvrdí chlapi žijí strouháním rekvizit pro turisty. Můžete namítnout, že chvályhodné je už jen samotné úsilí zachránit poslední zbytky „toho starého a původního“ a že i jiné země se potýkají s vymazáváním paměti. Naše země a naše památky však připomínají prostitutky na krátkodobou zábavu, bytosti zbavené důstojnosti. A může to být snad jinak? Mohou být vymírající Tatry zaplněny opět pastevcí ovci? Může být Štiavnica znovu plná horníků, tak jako ve středověku? Vidím, že Slováci už dávno nejsou bohabojným národem, ale spíše jakýmsi novopohanským společenstvím. Nikdy jsme se neměli tak dobře ve smyslu materiálním, to však plodí zničující pýchu. Slovensko a jeho nejvzácnější entity nám skutečně mizí před očima, s folklorem to však má společné pouze pramálo. Důslední ochranáři a památkáři jsou podle mnohých politiků brzdou rozvoje, titíž politici však zároveň vystupují jako mluvčí developerů. Chcete-li se podívat, co nás čeká na cestě k prosperitě, zajedte si někdy k jezeru Počúvadlo v Štiavnických vrších. Do hotelu *Topky* sem pravidelně vozí dobře živené,

bezstarostné důchodce z Rakouska a Německa. Jezdí na lodičkách, opékají si selátko, baví se, zpívají, pijí – levněji než v Alpách.

A kam budeme jezdit my?

* * *

Znovu myslím na Egona, paměť není milosrdná. Ne špatná paměť, spíše špatné svědomí plodí milosrdné zapomínání. Proto se vzpomínky na socialismus dolují tak těžko. Tehdy ještě nebyly mobily ani internet. Články se v redakci psaly na psacím stroji a používal se k tomu hlavičkový papír. Překlepy se neodstraňovaly jednoduchým kliknutím myši na počítači, ale náročně, ručním zatíráním bílou barvou.

„Zkurvená Leninova mládež,“ láteří šéfredaktor. Je parné letní ráno roku 1988 a my si ve žluté redakční dácii razíme cestu směrem na Popradské pleso. „Vidíš ho?“ ukáže na staršího chlápka v turistickém oblečení, který se sápe do kopce. „Toho budeš fotit, to je soudruh Pezlár.“ Začíná Mezinárodní výstup mládeže na Rysy po stopách Vladimíra Iljiče Lenina. Šéf obvykle ve stavu rozčilení křičí: „Vykouřím je jako ameriky!“ Často se chová jako hulvát. Na výjezdni poradě kdesi u Dunaje obtěžuje na balkoně mladou stážistku z Moskvy. Ta je v šoku a chce utéct. Šéf kdysi dělal tiskového tajemníka předsedy Slovenské národní rady. Ano, přesně toho, co se po listopadu '89 sám zastřelil, jako jediný z těch nejvyšších. Šéf tvrdí, že ví, o čem si s kolegy telefonujeme. Jednou poslal jednoho z nich, dobrého člověka a fotografa, dnes už bohužel po smrti, na náboženskou pouť do Šaštína. Měl fotografovat hlavně tváře lidí. Po návratu zpracovával filmy, zatímco ho už u šéfa čekali dva pánové v kabátech. Estébáci, jako ve filmu. Musel jim předat všechny negativy. Nezapomenu, jak mě jednou, tuším

v roce 1988, poslal šéf za trest „do vyhnanství“, což znamenalo stáž u okresního výboru Socialistického svazu mládeže ve Vranově nad Topľou. Po nocích jsem tam četl Kafkův *Proces* a psal blízkým zoufalé dopisy.

Chceme, proto zapomínáme. Nemusíme, jen chceme. Je úsměvné pozorovat, jak kariéra mnoha dnes respektovaných osobností, padesátníků a šedesátníků, začíná v jejich životopisech rokem 1989. Bod nula. Předtím? Nic, temno, šero. Jako by i sama doba, nejen lidské oči, byla svědkem selhání. Svědkem donašečů, oplzlých šéfů, co vám na poradě před všemi vchrstnou do tváře: „Říká se soudružka, ne paní!“

Utěšujeme se, že se to už nevrátí. Této iluzi podléháme i proto, že jsme nezhebli hlady a bídou, netýrali nás za názor a přesvědčení ve věznicích (protože jsme ho vlastně ani neměli) a také noviny a časopisy byly psány zbaběle, jen tak mezi řádky. My jsme věděli, že komunisté osedlali zdechajícího koně, oni zase tušili, že se to už dlouho neudrží. Měrnou jednotkou statečnosti byly ironické poznámky a dvojsmyslné nebo trojsmyslné úšklebky. Až na pár statečných nebyli na blízku disidenti ani hrdinové, jen samí pozěří a oportunisté. Televizní indián byl občanem Jugoslávie a jediným západním emigrantem směrem na Východ byl občan Německé demokratické republiky, americký zpěvák Dean Reed. Také jeho alba, tehdy to byl ještě poctivý černý vinyl, prodával Opus na Leningradské (dnes Laurinské) ulici.

Ta doba vůbec nebyla vtipná, úsměvné však byly její marginálie. Na Západ jezdili pouze vyvolení a prověřeni, ti ostatní, zejména Bratislavané, si užívali privilegovanou možnost sledovat rakouskou televizi. Zprávy *Zeit im Bild* v sedm večer sloužily jako domácí kurz němčiny. Paul Lendvai byl poslem svobody, která je na dohled. Tyto a jiné příběhy tvoří mozaiku strnulosti, je to spíše Kundera než Kafka. Role té hry byly rozdány už na začátku a tak jako v nevydařeném filmu nebo v sovětských perestrojkových eposech bylo od začátku do

konce jasné, kdo jsou ti hodní a kdo zlí. Ti první tehdy nebyli příliš hodní a přesně věděli, kam můžou zajít, jako pes uvázaný na řetězu. Označkovali si svoje teritorium, zasmradili ho výmluvami. Ti druzí byli na páchání bytostného zla příliš zbabělí. Nejtěžším proviněním bylo demaskování.

S kamarády jsem tehdy dělal na kolejičkách v Horském parku divadlo hudby, z archaických projektorů jsme promítali audiovizuální pásma o Laurie Anderson nebo Bobovi Dylanovi. Z filmových klubů, kde jsme mohli vidět všechny skvělé filmy Ingmara Bergmana, se chodilo do nočního bufetu *Tempo*. Místo McDonalda byl tehdy v centru Bratislavy „mlíčňák“, oslintaný, ale podivně přívětivý mléčný bar. Ve francouzské prodejně jsem si kupoval silné tmavé gitanesky a gauloisky, které jsem večer tajně kouřil v posteli, odklepávaje popel do obalu od filmu. Poslouchal jsem při tom na kotoučovém magnetofonu Erika Satieho, Phila Glasse nebo Steva Reicha. Vyděšený taxikář k nám domů na sídliště jednou nečekaně dovezl strýce Albína z Los Angeles. Pamatuji si to docela přesně. Byly dvě hodiny v noci, mrzlo, všude sníh. „Mám v autě nějakého staršího pána v bílých kraťasech, který tvrdí, že je váš příbuzný z Ameriky. Můžete se na něj přijít podívat?“ řekl otci taxikář.

„Dětičky, tak jsem tady,“ zvolal česky šťastný strýc a zůstal u nás nad lahvovou plzní celý týden. Když odjížděl, vytáhl z kapsy pomačkaný dolar a s obřadným gestem ho daroval otci: „Víš, Pítr, s tímhle jsem já v Americe začínal.“

Otec se usmál: „Albíne, s tímhle tu já budu končit.“